

TANULMÁNY

A

RÉGI ZSIDÓK ORVOSTANÁRÓL.

DR. RÓZSAY JÓZSEF

LEV. TAGTÓL.

(Felolvasta az osztályülésen 1874. december 7.)

BUDAPEST, 1875.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALÁBAN.

(Az Akadémia bérházában.)

TANULMÁNY A RÉGI ZSIDÓK ORVOS- TANÁRÓL.

Dr. RÓZSAY JÓZSEF lev. tagtól.

(Felolvasva az osztályülésen 1874. december 7.)

Az emberi nem fejlődése bármely egyes szakmájának története fényt vet az emberművelődés történetére. E szempontból a vallás, a törvénykezés, a gyakorlati tudományok és művészetek, nemkülönben a szó szoros értelmében vett tudományok fejlődése egyaránt tanulságos és érdekes tárgyat képeznek. De különösen az emberi jólétet közvetlenül célzó intézkedések tüntetik fel az egyes államok és időszakok műveltségi fokát, és azért az orvosi gyakorlat és orvosi tudomány története nemcsak e tudomány szempontjából fontos, hanem azért is, mert az orvosi tudomány állapota bizonyos időkben igen jól tükrözi vissza az államok művelődési állapotát. Nevezetesen áll ez a zsidók orvostanáról. A régi zsidó nép azon népeknek volt egyike, melyeket kifejlődésük igen különböző szakaikban lehet észlelni, mert a zsidók igen számos más néppel közlekedvén, azoktól különféle korokban különféle szokásokat kölcsönöztek. Ez az oka, hogy a zsidók állami élete és törvénykezése a legkülönbözőbb keleti népek befolyását mutatta, s ugyanezt mondhatni a zsidó orvostanról is. Itt is a fejlődés egyes szakaikban a legkülönbözőbb külső befolyások hatását látjuk s azért a zsidó orvostan történetét csakis oly módon vagyunk képesek kellőleg értelmezni, ha a zsidó népet, kétféle szempontból tekintjük t. i. saját művelődése és fejlődésének, s az idegen nemzetek (egyptomiak, görögök, perzsák, babyloniaiak) reája gyakorolt befolyásának szempontjából.

A zsidó orvostan története más tekintetben is nagy érdeket képes kelteni. A zsidó orvosok mindig nagy befolyással voltak nemcsak felekezetök és nemzetökre, hanem más nemzetekre is. Érdekes e tekintetben a mit *Draper* az »Európai művelődés története« című munkájában a zsidó orvosok befolyásáról a középkorra mond: »A zsidó orvosok az arabokkal tudományt közöltek, minthogy igen számos kalifánál titkos és személyes befolyásuk volt és a hatalom e közép-pontjából az összes szaraczen mozgalomnak szellemi jelleget adtak. Hasonló lön az európai zsidó orvosok befolyása, miben azon körülmény segítette őket, hogy vallásukban, mint a szaraczenusok, unitarismust vallottak. A héber orvost a köznépbámulattal, félelemmel és néha gyűlölettel tekintette.«

Tárgyunk szakaszai a következők: 1) a zsidók orvostani irodalma, — 2) az orvostan története, — 3) macrobiotica, — 4) diaetetica, — 5) államgyógyászat és törvényszéki orvostan, — 6) kórtan, — 7) sebészet, — 8) gyógyszer-tan és 9) gyógytan.

A zsidók orvostani irodalma.

A bibliai nemkülönben a talmudbeli orvostan igen bő irodalommal dicsekszik. Itt röviden csak a következő kutforrások legyenek megemlítve: az ó és új testamentom, a két talmud és a kabbalistikus irodalom, valamint a számos commentator és a régi classicusok közül *Herodot*, *Theophrastus*, *Hippocrates*, *Diodorus*, *Dioscorides*, *Josephus Flavius*, *Strabo*, *Celsus*, *Plinius*, *Tacitus*, *Galenus* és *Eusebius*. Az értelmező iratok közül legnevezetesebbek: *Maimonides* »Jad ha-chasaca« című nagy munkája, — *Lundt*: a régi zsidó szentségek, — *Rosenmüller*: bibliai terményrajz, — *De Witte*: héber archaeologia, — *Philippson*: az izraelita biblia, — *Hirsch*: Historisch-geographische Pathologie. — Létezik azonkívül igen számos monographikus értekezés, melyek vagy mint ilyenek adattak ki, vagy terjedelmesebb munkákban fordulnak elő és részint a zsidó orvostan történetét, részint a kórtant és lélektant, részint pedig a természettant, növénytant és állattant tárgyalják, ilyenek pl. *Cremont Lajos*: Dissertatio me-

dico-theologica de Ebraeorum veterum arte medica. Viteberg 1688. — *Antonius Ármin*: Abhandlung über die Krankheiten und Aerzte derer Jüden, so in der heiligen Schrift vorkommt. Greifswalde 1707. — *Sprengel Kurt*: De medicina Ebraeorum. Halle 1789. — *Ugyanez*: Geschichte der Medicin 1794.

A zsidó orvostan egyes szakmái egész irodalmat képeznek. Legbővebb irodalma van a szülészetnek, a lobos bántalmaknak és kütegeknek. Ide tartoznak *Sturm, Ewald, Müller, Lichtenstein, Oltenburg, Wedel, Burmeyer, Dorndorf, Withof, Eschenbach, Schilling, Norberg* és mások szakértekezése i *Haller* orvostani műveiben figyelemre méltatja a zsidók gyógyászatát. »Sok van a talmudban, — mondja e híres orvos — mi a hébereknek a gyógyászatbani ügyességére, jártasságára mutat.« — Ujabb időben különösen *Wunderbar* foglalkozott a zsidó orvostannal. Művének a jelen értekezés legtöbb adatot köszönhet. Véleményem szerint e munka fontossága eddigelé nem igen lett felismerve. Az orvostan ujabb történészei *Wunderbar* könyvének roppant szorgalommal összehordott adataira nagyon is kevés figyelemmel voltak s így van, hogy e művekben a zsidó orvostan aránylag mostoha tárgyaltatásban részesült. Ennek oka főrészből abban állhat, hogy *Wunderbar* munkája vallási szempontokra tulságos súlyt fektet és így nélkülözi sok tekintetben a mai tudomány által követelt exact, azaz valóban tudományos álláspontot.

Jelen értekezés főczélja az orvostan történészei által kevésbé méltatott zsidó orvostant fejlődésében kisérni és támaszkodva a *Wunderbar* művében és egyéb munkákban gyűjtött tényekre — kimutatni a zsidó orvostan fontosságát a gyógyászat egyetemes történetében.

A zsidó orvostan története

három szakaszra oszlik, u. m. bibliai, talmudelőtti és talmudbeli korszakra. A biblia korszaka *Ábrahámtól Esráig* tart (2000—450 K. e.) és 4 alkorszakra osztható: az első *Ábrahámtól Mózesig* (1500), a második ettől *Salamonig* (1000), a harmadik *Elischáig* (878), a negyedik *Esráig* terjed. A talmudelőtti korszak *Ésrától Jeruzsálem pusztulásáig* tart (70

K. u.). Ennek három alkorszaka közül az első Esrától Jézus Sirachig (200 K. e.), a második az Essaeusokig tart (150 K. e.), a harmadik a Jeruzsálem pusztulásáig terjedő időt foglalja magában. A talmudbeli korszak a babyloni talmud befejeztéig tart. Első alkorszaka Nehardeabeli Mar Samuelig (250 K. u.), második Chana ben Chanaig (278 K. u.), harmadika Nachmaniig (337), negyedik Kahanaig (413), ötödike a babyloni talmud befejeztéig terjed.

Mint minden nemzetnél, úgy a zsidóknál is a gyógyászat első nyomára csak oly időszakban akadunk, melyben a műveltség bizonyos fokát már elérték, s így a zsidó gyógyászat sajátképi története Ábrahámotól veszi kezdetét. A talmud szerint Ábrahámnak ékköve volt, melylyel betegeket gyógyíthatott. Ebből azt látjuk, hogy a zsidó nép eleinte ugyanazon fejlődést mutatta, mint egyéb népek hasonló körülmények között. Ábrahám ékköve nem egyéb mint fetis, talizmán, mely bizonyos föltételek alatt segít. A körülmetélés, melyet Ábrahám önön magán vitt véghez s mely szerződés volt a különben talán roszakaratu istenséggel, valamint a körülmetélés utókezelés módja már bizonyos sebészeti ismereteket föltételez. Jakab idején a gyógyászat már némikép mint művészet szerepelt s némely ezen korra vonatkozó bibliai helyből kivethető, hogy akkor már héber bábák is léteztek. Valódi észszerű gyógyászat a zsidóknál csak Mózes fölléptével vagyis a második bibliai alkorszakkal kezdődik. Mózes az egyiptomi udvarnál nevelkedve, a művészetekben és tudományokban, nevezetesen az egyiptomi papok vegy- és orvostanában is oktatást nyert. Ebbeli ismereteiről az általa hozott általánosan ismert egészségügyi törvények valamint a vér- és ondófolyásról s a ragályzó kútegekről szóló bibliai értekezések is tanuskodnak. Nevezetes az, hogy Mózes korában a héber papok csak természetes hatányokkal tudtak, azaz akartak gyógyítani, amit egyebek közt Jób 10-ik f. 8-ik kikezdése is bizonyít, mely némi boncztoni ismeretéről is tanuskodik. A gyógyászati művészet kifejlődésére nagy előnnyel volt az, hogy más nemzetbeli egyének is lehettek orvosok. — Salamon királylyal a héber gyógyászatban új korszak kezdődik. E híres királynak a biblia (királyok 4, 33) és egyéb források (pl.

Midrasch) tanúsága szerint terjedelmes természettudományi ismeretei voltak. Ismerte a természetes gyógyhatányokat, az állatokat és növényeket s a tápszerek élvezésében orvosrendőri szabályokat követett. Szól gyógyító füvekről és tapaszról, sőt az aggok gyöngeségeit tárgyaló értekezéseiben és élmélkedéseiben bizonyos boncz- és élettani ismereteket is árul el. Szomszéd nemzeteknél, mint pl. Örményországban és Abyssiniában is akadunk Salamon király gyógyműködésének emlékére (Kerem Chemed II. 41. 1.). A király nagy lendületet adhatott a gyógyászati ismereteknek az által is, hogy »Sepher Rephuth« című munkájában azon orvosi tapasztalatokat is egybe foglalta, melyek Aesculap templomaiból indultak ki. *Flavius József* azt állítja róla, hogy a régiek hite szerint ő bűvéneket készített, melyek elűzék a betegségeket. Egy más zsidó szerző szerint Salamon az orvosi dolgokról köteteket írt, de azokat megsemmisíté Ezechiás, mert a nép inkább biznék a füvek erejében mint istenben. Ismeretes egy rejtélyes orvosi könyv ily czimmel: »Salamon gyógyszavai «; — említést tesz róla Kimchi. Van még egy arab nyelven írt könyv is, melynek czime: »*Salamon nagy fűvészkönyve*, melyből mindennemű legkétsebbejtőbb betegségek ellen is kitünő szerek vehetők.« Suidas szerint Salamon király minden betegség ellenszeréről és kitünőbb jelenségeiről egy művet írt, mely a jeruzsálemi templom előcsarnokába be való vésve, melyet azonban Ezechiás megsemmisített.

Eusebius azt állítja, hogy Salamon mintegy főépítésze volt az élettannak, hogy élénk színekkel ékesen rajzolja s királyi fenséget tanusító irálylyal írja le az aggkort. Ő az aggok betegségeiről nem másként értekezett, mint Hippocrates, irályja különbözik ugyan, de folyékony, igen rövid és könnyen érthető. Azért Trillerus nem kétkedik Salamont a zsidók Hippocratesének i evezni, hozzátevén, hogy ő mind a gyógyászatban, mind a fűvészetben jeles volt.

Salamon után a proféták nagyon tökélyesíték a gyógytudományt. A királyok első könyvében arról van szó, hogy Jerobeam királyt *Edo* hűdésből gyógyította, hogy *Aschijahu* proféta Jerobeam fiánál Abajinál azon jóslatot tevő, miszerint nem sokára meg fog halni, a mi teljesült is. Joram királynál

Elija fekélyesedő béllobot ismert fel. *Jeschaja* proféta Chiskija királynak egy mirigybaját fűgék helybeli alkalmazása által gyógyította. Különös hírességnek örvendett *Elischa* proféta, és ugy látszik főérdeme az volt, hogy a *Sepher Repluoth* gyógyelveit tökélyesebben sajátította el, mint elődei. A talmud különösen *Elischának* közegészségügyi ismereteit dicséri, s egyebek közt azt is felemlíti, miszerint egy forrás károsnak bizonyult vizét egészséges vízzé az által alakította át, hogy valami söt tett bele. Naëman syriai hadvezért pedig bujasenyvből az által gyógyította ki, hogy fürdést ajánlt neki a Jordán folyóban. *Chiskija* idejében az izraeliták gyógytana bizonyos hanyatlást mutat; még nagyobb a hanyatlás baby-loni fogság idejében. Igen valószínű azon föltevés, hogy *Esrának*, a zsidók politikai és szellemi reformátorának föllépésével a gyógyászat is nagyobb lendületet vett, habár *Esrának* e részbeni fáradalmai a gyakorlati életben sok akadályra találtak. Ilyennek tekintendő a zsidók azon félelme, hogy orvosi pályára lépő zsidók a szomszéd népek orvosainak nézeteit és ezekkel az e népeknél uralkodó pogány szokásokat is fölveendik; de ellenállott a gyógyászat továbbfejlődésének azon körülmény is, hogy a zsidó nép akkorában a valódi gyógyulást nem annyira gyógműveletek, — mint Jehova segélyétől hitte föltételezve. Mily rossz befolyással volt e balhit az észszerű gyógyászat kifejlődésére, már abból is kitűnik, hogy *Pythagoras*, *Hippocrates* irányeszméje sem bírta emelni a zsidók gyógyászatát. A zsidók akkor még nagy bizalmatlansággal viseltettek az orvosok iránt s így könnyen megmagyarázható, hogy a jeruzsálemi község által választandó templom-orvosnak hivatalában való megerősítésére a község minden vagy legtöbb tágjának szavazatát el kelle nyernie. A zsidóknak az orvostant illető ezen balhite ellen számos felvilágosodott felekezetbeli küzdött; különös sikerrel tevő ezt *Jesus Sirach*, kivel új korszaka kezdődik a zsidó orvostannak. Az *Essaeusok* közt *Josephus* közleményei szerint számos orvos létezett, habár ezek ismeretei csak némely gyógyfűre szorítottak.

A Jeruzsálem szétrombolását közvetlenül megelőző és követő korszak igen számos tudományosan művelt zsidó or-

vossal dicsekedhetett. Jeruzsálem pusztulása után a zsidóknak és így a rabbiknak sem maradt egyéb élvezetök, mint a vallási irodalommal foglalkozni, s nehogy az irás parancsait realismeretek hiánya által tévesen fejtegetsék, természettudományokkal is foglalkoztak. Már a Jeruzsálem pusztulása után közvetlenül elhalt Ismaël rabbi tanulóiról mondja a talmud, hogy ezek egyszer bonczismereteik gyarapítása céljából egy kivégzett kéjhölgy hulláját bonczolták volna. A talmud »nagy gyülekezet« nevű fejezetében következő mondatokat találunk: »A koponyában három ür van, melyekben az agy fekszik. Ez vékony és kemény kérrel van körülvéve. Az agy három része 32 csatornán át az egész testre kiterjeszkedik.« Nagyhirű talmudisták orvosi gyakorlatot is űztek, különösen miután *Abbaji* a legnagyobb sikerrel czáfolta meg az akkorában divó balvéleményt, hogy a rabbi és orvos hivatala össze nem fér s különösen hangsúlyozta a talmud e kifejezéseit: »A ki fájdalmat érez, forduljon orvoshoz.« »Mindaz, a mi gyógyeszközzül szolgál, daczára netán pogány eredetének, a gyakorlatban alkatmazható.« E korból különös megemlítést érdemelnek e kitünő orvosok: 1) Laodiceai *Theudas* (70—120 K. u.), ki különösen boncztani ismeretei által tündöklött, minek bizonyosságaul a talmud azon közleménye is szolgálhat, hogy Th. egy kosárban talált embercsontokról kért orvosi véleménye oda nyilatkozott, miszerint azok nem egy hanem több ember csontjai. 2) *Chanina ben Dosa* rabbi. 3) *Modaimi Tobia*. Őt Dioscorides dicséri és azt említi róla, hogy az agy működéséről érdemdús értekezést irt. 4) *Ismael ben Elischa* és számos tanítványa. 5) *Mar Samuel abba hacohen*, a híres csillagász. 6) *Chanina ben Chama* rabbi, kinek orvosi ismereteit a talmud különösen kiemeli. 7) A már említett *Abbaji*.

Mindezek és egyéb híres zsidó orvosok koruk tudományos álláspontjának megfelelő számos orvosi könyvet irtak. Ezek mind elvesztek, de egyes állításaik és értekezéseik elősorolvák a talmudban, különösen *Mar Samuel* és *Abbaji* munkáiból.

A középkorban sok híres zsidó orvos működött különféle országban. Ilyen volt:

Masarjavachus Syriából származott zsidó orvos. Haller

szerint 623 (K. u.) körül működött. Első, ki a görög orvosi könyveket arabra fordítá.

Aaron alexandriai orvos, ki a hetedik században élt, irt egy orvosi munkát, melyet harmincz részre osztott föl s melynek czime: *Pandectae*. Aaron az első orvos, ki a himlőről irt, annak körjeleit, különböző nemeit s minden hozzátartozót, nemkülönbén gyógyítási módját is közlé. Azon megjegyzést tette, hogy dolgozó nőknél a havadások kisebb mértékben jönnek elő.

Faragatus és Bengesta Nagy Károly, házi orvosai, ki nek parancsára utóbbi egy *Taecin* című könyvet is szerkesztett, mely az emberi test csaknem minden baját és gyógyulási módját magában foglalá.

Zedekias, a kilencedik században *Kopasz Károly* házi orvosa.

Jarchi Troyes városban született 1104-ben, meghalt 1180-ban. Több rendbeli fejtegetést irt a szent iratok és talmudról és jeleskedett a gyógyászatban és csillagászatban.

Jonás rabbi, kordovai orvos, a 11-ik század végén és a 12-ik elején élt Spanyolországban. Ő irta a legjobb héber nyelvtant.

Abenezra, spanyol, a tizenkettedik században élt. Finom észszel megáldott férfit, philosophus és mathematicus volt. Orvosiilag irt a válságos napokról (de diebus criticis.)

Maimonides, híres rabbi a 12-ik században. Született Cordovában 1139-ik évben. Az orvosi tudományban tanítója *Averrhoes* volt. Nagy szorgalmat fordított e tudományra, melyben fáradhatlan törekvéssel kevés év leforgása alatt tökélytesíté magát és e téren nagy tapasztalat és gyakorlottsággal birt. Ez oknál fogva Selaheddin egyiptomi kalifa által udvari orvosnak meghivatván, a legmagasb becsülés és legnagyobb tiszteletben részesült. Maimonides maga így nyilatkozik egy bizalmas levélben: »Én Egyiptomban lakom, a kalifa Kairoban tartózkodik, lakásom az övétől mintegy 4000 könyök (2 stadium) távolnyira van. Rendes és legterhesebb foglalkozásom a kalifánál van, közönségesen naponta reggel kell meglátogatnom, de ha maga vagy gyermekei és ágyasai közül valamelyik megbetegszik, még lábam sem huzhatom ki

tőlük s így az egész napot a fejedelmi udvarban töltöm; ha egyik vagy másik tisztviselő megbetegszik, szintén az én kezelésem alá jön. Általában egyes napokon korán reggel a se-raílba megyek, hol ha mi bajt sem találtam, délben ismétlem látogatásomat, onnan az éhség miatt csak nem kidőlten térek vissza s ime utamat zsufolva lelem egyiptomiak és zsidók nemesek és nem nemesek, birák és kérelmezők, barátok és ellenségektől, kik visszatértem idejét epedve várják. A lóról leszállván, miután kezeimet szokás szerint megmostam, vendégeimet alázattal és udvariasan üdvözlöm s nyájasan kérem hogy az ebéd végét türelemmel várják be. Így történik ez naponkint. Elvégezvén az étkezést, a gyógyításhoz és gyógyszerek rendeléséhez látok. Ez estig tart, sőt néha sötét éjjel is hallgatózva, beszélve, parancsolva és rendelve több óráig el vagyok foglalva, hogy a roppant fáradságtól néha csaknem elal szom, s annyirá elgyengülök, hogy alig vagyok képes beszélni is. — *Buxto-fiusnak* »More Nebuchim« vagy »kétkedők orvosa« könyvhöz irt előszava szerint Maimonides dicsőség és tisztelet és kincsektől környezetten 70-éves korában, 1209-ben halt meg. Legnevezetesebb műve: »*Jadhachasaka*.« Az első fejezetben az életrendszer szabályairól az egészség megőrzéséről szól. Irt egy értekezést a babyloni szultánhoz »az egészség kormánylatáról.« Azután »*Ketabalzamem*« (értekezés a mérgekről) czimű munkát irt arabnyelven.

Bonet de Lates orvos VI. Sándor pápa kortársa, egyike kora legnevezetesebb tudósainak, *Provenceből* menekült Olasz-honba, hol X. *Leo* pápa udvari orvosa lön. Ő egy nevezetes csillagászati műszert talált fel, mely a nap és csillagok magassága mellett az órákat is mutatá. Erről munkát is irt, melyet később VI. Sándor pápának ajánlott.

Mantinus. Spanyolhonban *Tortosában* született, honét 1492 ben a zsidók kiűzetvén, atyjával együtt Velenczébe menekült, Atyja szorgosan nevelteté. *Mantinus* elvégezvén az orvosi tudományokat, Velenczében mint gyakorló orvos 1532-ik évig szép sikerrel működött; ekkor költözött át Rómába, hol III. *Pál* pápa nemsokára első udvari orvosává nevezte ki. *Mantinus* a gyógyászatban, mint a bölcsészetben ki-tűnő képzettséggel birt.

Amatus Lusitanus kitünő zsidó orvos. Élt a tizenhatodik században. 1550-ig az orvosi tudományt *Salamanca*-ban tanulá, hol szorgalommal gyakorlá a sebészetet is. A lengyel király magához hívta udvari orvosnak, de ő inkább *Thessalonica*-ba ment, hol nemzeti hitét szabadon gyakorolhatta. Iratai közül fenmaradtak: 1) Nézetek az orvosnak a beteghezi belépéséről. 2) Az orvosi működések hét centuriája. 3) Anazarbeus Dioscoris orvosi könyveiben öt tudományos értekezés. 4) A válpontokról és határozó napokról.

Habár a zsidó gyógyászat egyes időszakaiban meghatározott gyógyelvekről szó nem lehet, annyi áll, hogy a talmudelőtti korszakokban a dogmáticus, a babyloní talmud befejeztéig tartó időkben a tiszta empiricus irány uralkodott, csakhogy később a talmudbeli empirismus bonczteni ismeretek által észszerűbb jelleget öltött.

A talmudbeli orvostan sok értelmezőre, védőre és ellenségre akadt. Utóbbiak különösen azt feszegették, hogy az egyes kórtények értelmezése igen gyakran hiányos, — hogy sok kórt ugyanazon módon akar gyógyítani, mint állatoknál gyógyítható, — az égalji és egyéni viszonyokat nem veszi tekintetbe s hogy sok betegséget elhallgat és sok olyant említ, melyekről ma tudomásunk nincs. Ezen ellenvetésekre azt viszonozzuk, hogy a talmud kórtana hű tükre az akkori orvostan állapotának s hogy az idő, hely és egyéb életviszonyok változtávál a kórok is változnak, e mellett sok kór ismerete korunkban is csak kevés évre terjed, mire nézve a visszatérő láz, az Adison-féle baj és egyéb betegségek is bizonyítékul szolgálhatnak. De egyáltalában az említettekről már azért is nehéz biztosan itélni, mert ugyanazon kóroknak különböző időkben különböző nevei voltak és ugyanazon név évszázadok előtt más betegséget jelzett, mint jelenleg.

A talmud korszakában az orvosi gyakorlattal foglalkozók »Rophe« czimet viseltek s ezek bel- s külgyógyászattal foglalkoztak. De emellett »Uman« névvel czimzett sajátképeni sebészek is léteztek, kik külső bajok gyógyításával és a szükségelt műveletekkel foglalkoztak. Így pl. a sebészek érvágást, csonkításokat vittek véghez, hasonlóképen a körülmetélés is rájok bízott. A helybeli Beth-Din nevű hatóság

ellenőrizte ezek működését, tehát egészségügyi tanácsként szerepelt. Ugyan e hatáság adott engedélyt az orvosi gyakorlatra.

A talmud az orvos-sebészi eljárás egyes részeire köteles szabályokat is állított fel. Bizonyítja ezt egyebek közt Tr. Sabbath 1336. Érdekes e tekintetben a jőzan tapasztalatokra alapított azon kötelesség, mely szerint a sebésznek a körülmételt himtag seb felületéből a vért ki kellett színia, ne-hogy, mint a talmud szó szerint mondja, meglobosodjék.

Különben az orvosok igen nagy tiszteletben részesültek a talmudbeli korszakban. Véleményök kétes esetekben vállalási szertartásokban is nyomatékkal bírt, különösen, ha életrendi kérdésekre vonatkoztak. A kiváló okos embert orvosnak nevezék, ezzel egybevág a képes kifejezés, hogy szomoru a város, melynek orvosa köszvényes, az az melynek kormányzója elmeszegény. Azért volt e mondat is használatban: *Me-dice cura te ipsum!*

A mi azon kérdést illeti, vajjon szabad-e az izraelitáknak magukat más nemzetbeliek által gyógyíttatni, a talmud szabad-elve. Megengedi, hogy pogány orvos kezelhessen izraelitát azon föltétel alatt, hogy ne csábitsa a maga vallására; így *Zaddok* rabbi *Vespasianus* császár orvosa által gyógyíttatott. Sőt a körülmételés műtete is meg volt engedve nem-zsidó műtőknek, ha zsidó műtő nem volt jelen. Hasonlóképen a zsidó orvosok mindig készek voltak nem zsidó betegeket kezelni. — Szombaton műtteni vagy orvosi szereket rendelni nemcsak szabad, hanem kötelessége is volt a zsidó orvosoknak. — Végre megjegyzendő, hogy az orvosi díj a talmud szerint nem azért nyújtott az orvosoknak, mert tanácsal szolgáltak, hanem azért, mert működésök fáradalommal és idővesztéssel járt. Ezt bizonyítja a talmud Tr. *Nedanin* 41, 6, — valamint *Maimonides* commentárja *Mischnához*, és egyéb commentárok.

Makrobiotica.

Az élet hosszabbítására az izraelita törvényadók és papok sokféle törvényt és rendeletet bocsátottak ki. Ezek, habár többnyire a vallás körét érintik, egyszersmind arra is szolgálnak, hogy az ember fizikai állapotát is javítsák és

öt káros külbefolyások ellen lehetőleg óvják. Igen szép bölcs *Salamonnak* összehasonlítása az ifjúság és vénség közt, melyben az emberi életet két részre osztja: egyik a kifejlődés kora, mely a születéssel kezdődik és azon korig terjed, melyben az ember test- és szellemalkatának legnagyobb fokát érte el. Ehhez ellentétül a vénkort hozza fel, mint olyant, melyben az ember szervezete visszafejlődik, míg a halál a földnek vissza nem adja. Az emberi élet körut; vége ott van, hol kezdete volt. Salamon azután kimutatja, hogy az élet csak akkor rendes és hosszú, ha egyes szakaiban nem gátoltatik s ha a kártékony hatányok elháríttatnak. Mert, ugymond, ha a fiatal kor kicsapongó, mértéktelen életmód által kifejlődési szakaiban gyorsíttatik, — ha ezen kifejlődési szakok minőségökben is változást szenvedtek: az ember mintegy gyorsabban éli életének többi szakait is, — az öregkor gyorsan foly. — Összehasonlításában továbbá igen elmésen tárgyalja az agkori visszafejlődést. A felső végtagokat a ház öreinek nevezi, a szemeket pedig felügyelőknek, melyek működése az agkorkban hanyatlik. Azt, hogy az öregek keveset alszanak, azzal fejezi ki, miszerint az agkok a madarak énekével kelnek fel. Végre az idegrendszer lassankinti megbénulását, az edények elgyengülését tárgyalja.

Salamon királynak a vénkort illető ezen felfogása tudvalevőleg a legujabb időkig általánosan divott; az öregkort rokantnak tartották és tartják. Csak a legujabb időben lettek figyelmessé arra, hogy az öregkor meszszeható, áldásos és kellemes működésre lehet képes, feltéve, hogy az egész élet, a test és szellem alkata és nevelése által erre képesített. Sophokles mint 70-éves aggastyán írta kiváló trágeodiáit, Plató bölcsészeti munkáit legvénebb koráig folytatta, a 70-éves Socrates halála előtt tartotta párbeszédeit; Voltaire agkori működése ismeretes. Goethe mint aggastyán meszszeható tudományi működést fejtett ki; Humboldt Sándor, Grimm testvérek, Ranke, Palmerston, Blücher, Radetzki, Franklin mint aggastyánok csodálatra méltó tetterővel bírtak. Ezen Lasker Ede által (*Deutsche Rundschau* 1874. 2 Heft) felhozott adatokat bővíthetnők számos, hazánk történetében szereplött férfit nevével. (Deák Ferencz)

A talmudisták különösen a következő fontos életszabályokat adják (Tr. *Berachot* 54) azon czélből, hogy az élet meghosszabbítassék: 1) Lassan végezni az evést. 2) A kivalasztások rendben tartását. 3) Elhárító és a kórokat akadályozó szerek gyanánt tekintették, az olajt és a bort. A talmud egy helyütt (Tr. *Joma* 74) így nyilatkozik: »A fiatalnak kenyeret, az öregeknek bort.«

A bor már a legrégebbi időkben mint diaeteticus szer használtatott és a biblia igen gyakran emlegeti mint a testet és lelket felüdítő italt. Sőt a talmud egy helyén a bor mint universális szer ajánlatik. Banae rabbi, Jochanan tanítója, a perzsa udvar egyik ajtaján egy orvosi tantétet olvasott, mely így hangzik: »A legjelesebb gyógyszer a bor, és csak azon helyen, hol bor nem terem, keresendők más gyógyszerek.« (Tr. *Bababathra* 58.) Különben a bor mint gyógyszer alkalmazása újabb időben a Brown-féle iskola által különösen ajánlatott és Aesculap ifjai sohasem alkalmaztak annyi bort és pálinkát, mint mikor e gyógyszer divott. A talmud csak azon föltétel alatt tartja a bor alkalmazását czélszerűnek, ha mérsékelt adagban élveztetik, ellenkező esetben károsnak, egészségrontónak tartja. (Tr. *Nidda* 24.) Megjegyzendő hogy Palaestinában a szőlő igen erős és gyakran diómekekoraságú bogyót terem; az ebből nyert bor nem tartható sokáig, úgy hogy három éves bor a ritkaságok közé tartozott.

Vajjon a biblia egyes helyeinek azon állítása, hogy a legrégebbi időkben az emberek sokkal hosszabb életkort értek el, — megfelel a valóságnak: e fölött sok és hosszas vita folyt, s a legtöbb talmudista elfogadja azon nézetet, hogy a nagy számok nem egyes emberek, hanem nemzedékek korát fejezik ki. Különben a talmud szerint bizonyos körülmények és természeti külbefolyások uralma alatt az emberi életkor sokkal magasabb lehet.

Diaetetica.

A nap és hold befolyása a lelkületre, a szellem működésére korán lett felismerve. Később az ebbeli ismeretek az időjárás viszonyok tanulmányozása által lettek tágitva.

Ismerték a napsugarak jótékony befolyását a beteg testre és az insolatiót. A nap és hold jótékony és rossz befolyását ki-tüntetve, Dávid ezt éneklé (zsoltár 121. 6): »Nappal nem sért a nap, éjjel nem sért a hold.« A talmud a napnak gyógyító erőt tulajdonít. Abbaji így nyilatkozik: A próféta a gyógyító napról szól, mert a nap részecskéi gyógyító erővel bírnak. (Nedarim 86.). Azon ékkövet, melyet Isten Ábrahámnak adott volt, ennek halála után a napnak adta át, melynek gyógyereje ez által gyarapodott volna.

Sámuel szerint eret vágni csak vásárnap, szerdán és pénteken volt szabad és holdfogyatkozásnál e műtétet erőtelenítőnek tartották.

A tiszta levegőt az izraeliták igen hatályos eszköznek tartották az egészség főtartására s azért államegészségügyi szempontból különös figyelmet fordítottak a jó szellőzésre s nem engedték, hogy a városokban a rohadó anyagok összehalmozódjanak. Ezért a keleti népek városaikat közönségesen terjedelmes síkokon építették. Mózes parancsolata, miszerint hullákat valamint poklosságban szenvedő egyéneket érinteni nem szabad, kifejezést ad a tisztasági érzetnek.

A hulladékokat a városokon kívül kellett elhelyezni. Sőt háboruban is csak a táboron kívül volt szabad a testi szükségleteket végezni. Mózes 5. könyvének 23., 13. és 14. fejezete így hangzik: »Táborodon kívül legyen alkalmaid, hol szükségedet végzed. Háboru fölszerelésedben legyen lapátod és ha táboron kívül végzed szükségedet, a lapáttal földet kell ásnod és avval betakarnod. E szokás a talmud időszakában is ritka kivétellel általános volt. Az égalj Palaestinában igen kedvező volt és öreg egyének nem tartoztak a ritkaságokhoz. Sok fejezete a talmudnak mutatja, hogy az égalji viszonyokra vonatkozó szabályokat néha tulzásig alkalmazták,

Hogy a különféle irányu szelek befolyással vannak az egészségre, azt már a régi zsidók tudták és erről sok helyt történik említés. (Mózes I. 41., 6., 23. Jon. 4., 8. Talmud Tr. Jebamoth 72. a). Így említik az éjszaki szél hasznos voltát, míg a déli szelet kártékonynak tartják és azért oly időben mikor déli szél fujt, semminemű sebészi műtétet nem volt

szabad véghez vinni, A keleti szél Palaestinában azért volt káros, mert kengőzőket hordott magával.

A tisztaságot a régi héberek fő kelléknek tartották az egészségre. Ily értelműek e mondatok: »Ruháid mindig fehérek legyenek.« »A rabbik oly tanítványa, kinek ruháján piszkot találni, megérdemli a halált.« A tisztaság tudvalevőleg keleten sokkal szükségesebb, mint nyugaton, miért is a tisztasági szabályok a vallási törvényekben szoktak volt helyet foglalni. E célra szolgáltak a különféle fürdők is. Léteztek pedig, 1) természetes fürdők; 2) langyos kádfürdők; 3) gőzfürdők. Mosások parancsoltattak: küteg gyógyulása, közösülés és magömlés után, a nemző részek kóros elváltozásainál, gyermekágy után, halott érintése után stb. A fürdés után bort, olajat és vizet ittak s testöket kenték. Erről tanuskodnak a talmud következő helyei: »A ki meleg fürdőt vesz és nem iszik egyszersmind meleg vizet: fűtési készülékhez hasonlít, mely csak kívülről és nem belülről melegítetik.« »A ki fürdött nem kente magát: hordón kívül levő folyadékhoz hasonlít,« stb. A talmudban sok helyt történik említés a fürdők egészségi hasznáról. Hasonlóképen a rendes kiürítések szükségét számos talmudbeli hely taglalja.

Mózes törvénykezése egyáltalán sok törvényt tartalmaz melyek az egyptomiak és kanaaniták kicsapongásaival ellentétben az izraeliták testi és morális javát célozzák. A nemi közösülés nem csak minőségére, hanem gyakoriságára nézve is szabályoztatott. Sodomia, paederastia vagy közel rokonokali nemi viszony halállal lőn büntetve. Nagy büntetés érte a szüzesség törvényellenes sértését és halál a házasságtörést. Így pl. Tr. Sabbath, 129, így nyilatkozik: »A ki természetellenes közösülést gyakorol, halállal bűnhődik.«

A szentírás tiltja a közösülést a havi vérzés tartama alatt; a közösülés utáni napon a férfi és nő tisztátalanok voltak. A talmud ebbeli törvényei sokkal szigorúbbak; a házasságbani közösülést is csak nagy mértékletességgel engedi. Ily értelműek e mondatok: »Feleségeddel ne foglalkozzál sokat« »Házassági kötelességnek nem szabad annyiszor eleget tenni, mint a kakas teszi.« A talmud szerint azon kor, melyben a házasság kötendő, a 18-ik esztendő. A talmud tiltja a

házassági kötelemnek közvetlenül utazás, székletétel vagy érvágás után eleget tenni. Végre természetellenes közösülést halállal büntet. A talmud a nemi viszonyok fejtegetésénél a hermaphroditismusról is bőven érekezik. A paederastia a kelet népeinél igen gyakori volt és így az izraelitáknál is néha nagy mértékben mutatkozott. Sodomia és onania ellen ugyanaz a büntetés. Egyáltalában a nemi élet szabályozása az izraeliták egyik főgondját képezte; így pl. mint említettük tilos volt nőnek havi vérzés alatt közösülni, s minthogy nemi kihágásokra a nő sokkal inkább szolgáltat alkalmat, a régi izraeliták a nőt egyáltalán alantabb álló teremtménynek tekinték, mint a férfit, s a férfinak naponkint imában kellett hálát mondani Istennek, hogy férfinak és nem nőnek teremtette.

A testmozgás hasznos voltát a talmud hangsúlyozza. »A munka egymaga már azért is hasznos, mert melegíti a testet.« »Ne ülj soká, mert így alhasi bajok keletkeznek.« Mértékletes mozgás különösen az evés után ajánljatik. Nevezetes erre nézve a következő hely: »Ha valaki evett és aztán legalább 4 rőfnyi hosszban nem andalgott, nem emésztí meg ételét, hanem az elrohad.« Ellenben a gyors menést vagy a hegyen és völgyön való váltakozó utazást a talmud ártalmasnak tartja. Ily értelmű e mondat: »Oly városban, melyben lejtők és magaslatok vannak, az emberek rövid ideig élnek (Fr. Erubim). Kedélyi mozgalmak a talmud szerint különösen rövidítik az életet, nevezetesen oly kedélyi állapotok, melyek ellenségesen hatnak az egészségre; ilyenek a szomorúság, harag, buskomorság, szégyen.

Az alvást a régi zsidók igen hasznosnak tartották; ily jelentőségű a talmud e mondata: »Az éjszaka csak alvásnak szolgál.« — A kellő tápot és táplálkozásbani mértékletességet már Mózes igen fontosnak tartotta és azért az izraelitáknak megengedett ételek meghatározása a bibliai törvénykezésnek igen számos és fontos fejezetét képezi. (Mózes 2 k., 5, 8, 17. — 4 k., 13, 27. — Jer. 11, 5. — Hesak. 20, 6. — Mózes 5 k. 32 stb.). Ezekből kiviláglik azon elv, hogy táplálkozni csak oly anyagokkal szabad, melyek bizonyos tápértéssel bírnak, — hogy erre nézve a növények és állatok különböznek, — hogy az állati anyagok tulságos élvezete rontja

az egészséget és csak bizonyos nemű és alkotásu állatok szolgáljanak eledelül, melyek is azért magasabb alkotásuaknak mondatnak. Rovarok kétéletűek és hullók tiltva vannak. A két-patások és kérődzők husa élvezhető, míg a tevéé tilos, mert ez állat egyébképen is hasznos. Halak közül csak azokat szabad élvezni, melyek pikkelyekkel és uszonyokkal vannak ellátva, míg a többi halak iszapban tengődnek, tisztátalanok. Az egyiptomi papoknak egyáltalán nem volt megengedve hatalni enni, mert ennek élvezete véleményök szerint a nemi ingert fokozta. Puhányok és ragadozó madarak szintén tiltva vannak. -- De az élvezhető állatokból is tiltva voltak egyes részek: így a cseplez, a veseháj, juhfark, a vér és véres hus. E rendszabályok különösen keleten, de talán a mi égajunkban is üdvös hatásuak, minthogy a nagyobb vértartalmu hus könnyen rohad és mint az újabb buvárlatok különösen hangsúlyozzák, a vér a szerves anyagok közül leginkább hajlamos vegyi szétbomlásra. (Mózes 5. k.). A vörös bort a zsidók igen szerctték (Mózes 5. k. 32, 14). A főétkezést a talmud nappal ajánlja. Igen szép e mondat: »A ki ebédelni akar, csak nappal tegye azt, de nemcsak nappal, de világos fénynél kell étkeznie.«

A talmud különösen a tojást dicséri, melyet — a hust kivéve — minden ételnek eléje tesz. Halak különösen a szem-betegeknek vannak eltiltva. Hagymát csak kis mennyiségben szabad élvezni és vigyázni kell, nehogy mérges hagymafélék vétessenek. Érdekes a következő mondat: »Magömlést okozó szerek: spárga, fehér mustár, hagyma, igen finom liszt, tojás, bor, paradicsomalma, zsirdús hus, tej, sajt, bableves, hallé.« A foghagyma a talmud szerint táplál, melegit, szaporítja az ondót és bélférgeket öl. Végre a talmud minden tulcsapongást az étkezésben igen károsnak mond.

Az ujdonszülöttekkel való bánásmód.

A terhesség alatt különös gond fordítottatott a fejlődő magzatra s azért terheseknek a kiengesztelési ünnepen szabad volt akármit élvezni. A talmud a terhes és szoptató nőnek ajánlja, hogy tartózkodjanak csipős és nehezen emészthető

ételektől és felsorolja az ételeknek és italoknak egész seregét, melyek élvezése terheseknek különösen káros. — Ujdonszülöttek köldökzsinórját a régi hébereknél lekötötték, őket fürösztették, sóval dörzsölték és pelenkába takarták. Tetszhalott gyermeket a talmud szerint föl lehet éleszteni. Érdekes a talmud azon helye, hol még teljesen ki nem fejlődött ujdonszülöttek ápolásáról van szó. *Abaja* tanítja: »Szabálylyá tétetett, hogyha valamely ujdonszülött bőre tulságos piros, a vérkeringés még nincsen rendén, — ha pedig zöldes vagy sárgás, a vér lényeges alkatrészei hiányzaaak; mindkét esetben a fennforgó veszély miatt halasztani kell a körülmetélést.«

A gyermekek szoptatása a legrégibb hébereknél három évig is eltartott s az anya végezte, kivéve ha beteg vagy fejedelemnő volt. Ha az anya meghalt, szintén dajkára bízta a gyermek ápolását, ki az illető családban igen nagy tiszteltben részesült.

Államgyógyászat és törvényszéki orvostan.

A biblia és különösen a talmud számos helyen (T. Chulin 77, Temura 15, Nasir 52) említenek eseteket, mikor a bírák és levíták bizonyos törvényszéki és államorvostani tekintetben a helybeli orvostól vagy sebésztől tanácsot kértek, sőt egy helyen az is áll, hogy rabbinak sajátképen csak ott szabad letelepednie, hol egyszersmind orvos működik (T. Sanhedrin 7.) A kórházak közönségesen a városon kívül voltak, és voltak külön helyek, hol a ragályos betegeket tartották. A régi izraeliták temetői a várostól bizonyos távolságban feküdtek.

A talmud szerint a poklosság házakon, ruhákon és embereken volna észlelhető. A mi az elsőt illeti, az a nedves lakokon mutatkozó sálétromvirágzás, melyen házi gombák fejlődnek. A ruhák poklossága alatt a ruháknak rohadt állati anyagokkal történt fertőzését értették.

Az öngyilkosok az izraeliták vallás törvényei szerint nem élvezhették az örök nyugalmat és üdvösséget, s voltak időik, midőn az öngyilkostól a rendes temetkezést is megtagad-

ták. Az öngyilkosság törvényszéki orvos által lett meghatározva.

A kiherélést sem a talmud, sem a biblia nem említi úgy, mintha e műtétet valami kóros változás gyógyítása céljából vitték volna véghez. De annál gyakoribb volt a kiherélés a nemi élet kicsapongásaiban, mikor az illető maga vitte vagy más által vitette véghez a műtétet azon célból, hogy nemző képességét elveszítse. A kiherélést, mint ilyféle cselekvényt a legnagyobb gaztettnek tekintették. Ily értelmű a következő mondat: »Aki a házasodást szándékosan abban hagyja, hogy t. i. ne nemzen ivadékot, erkölcsileg gyilkoshoz hasonlítható.« — A szüzesség a régi zsidóknál hasonlóképen igen gyakran képezte orvostörvényszéki eljárás tárgyát, különösen elválsi pörökben. Elválást csak akkor lehetett kieszközölni, ha a férfi vagy a nő oly bajban szenvedett, mely a házasság célját meghiúsította, vagy pedig oly bajban, mely csekélyebb jelentőségű volt ugyan, de a férfi, illetőleg a nő előtt a házassági frigykötés előtt nem volt ismeretes.

Mi a bonczolatokat illeti: a biblia, és még inkább a talmud az emberi hullát szentnek és nem sértendőnek tartván, a bonczolást habár nem tiltják, de megengedését minden esetre megszorítják. Így meg van engedve a bonczolás, ha feltehető, hogy erőszak volt a halál oka.

Mint említettük a talmud különösen a nemi életet is szabályozza, így a közösülésre, a fokozott nemi ingerre, a superfoetiora is figyelmet fordít, azonkívül értekezik a terhesség tartamáról. A rendes tartamot 270 napra teszi, de bevallja, hogy igen ritka esetben 12 hónap is lehet. A terhesség jelei és a kiállott szülés tünetei szintén számos helyen említetnek.

Az ember kora kedvencz tárgyát képezi a talmudbeli orvostörvénykezésnek. Így az ébrényi kor jeleit tüzetesen leírja, — meglehetősen meghatározza az újdonszülöttek életképességét, — felsorolja a serdülő kor, valamint az élemedett és aggkor tüneteit.

A sértéseket a talmud könnyű és súlyos sértésekre osztja. Utóbbiak életveszélyesek vagy nem. Különös figyelmet fordít a terheseken ejtett sértésekre, melyekre nagyobb büntetés

volt szabva, nevezetesen, ha a sértés elvetélést vagy koraszülést okozott. Az orvosi gyakorlatban elkövetett hibák büntetése számos helyt említették. Így pl.: »Ha egy szolgának ura orvos és ez a szolgán szem- vagy fogműtétet vitt véghez, mely által a szem megvakul, illetőleg a fogmeder elpusztul, a szolga visszanyeri szabadságát.« »Ha valamely orvos igen erős szereket alkalmaz ott, hol enyhébbekkel is beérhette volna, és ez által kárt okozott, felelős tetteért.«

Oly testi sértések, melyek büntetés által ejtettek és a büntetett egyén életét veszélyeztették, vagy őt munkaképtelenné tették: a bíró vagy törvényszéki orvos büntetését vonták maguk után.

A régi zsidók államorvostana különös tekintettel volt a különféle kóros lelki állapotokra is, melyekre mai nap beszámítás végett figyelemmel szoktak lenni. Így a talmud meghatározza a lelki betegségek fogalmát, a süketnémák állapotát és méltatja az iszákosságot is beszámítás szempontjából. Érdekesek a biblia és a talmud azon egyes helyei, hol erőszakos közönségről és a nemi élet egyéb kihágásairól van szó. Hogy a régi izraelitáknál, mint a görögöknél és egyéb régi nemzeteknél a prostitúció is divatozott: a talmudnak igen számos helye, különösen a kéjhölgyek körül igényelt rendőri szabályok fölemlítése tanuskodik.

A halottak temetésére különösen figyelmet fordítottak. A legrégebb korban a hullák eltemetése gyakran igen hosszú időre halasztatott, különösen háboru idejében, de ez keleten, a meleg tartományokban, hol a holt állatok és emberi hullák inkább munifikálódnak és kevésbé rohadnak, nem igen lehetett ártalmas. Későbbben a halottakat minél előbb eltemették és különös figyelmet fordítottak a tetszhalál fölismerésére.

A zsidóknál a hullaégetés nem divott általánosan és úgy látszik, hogy csak a kitűnő személyek hulláival történt. Legelső említették Saul király, de van értelmező, a ki az állítólagos tényt tagadja és mondja, hogy Saulnak csak pálczáját égették el. A számkivetésben a hullaégetést pogány szertartásnak tartották és abban hagyták; s így Tacitus is egyedüli szokás gyanánt az eltemetést említi.

Az államorvostani intézmények e rövid vázlatát annak fölemlítésével rekeszthetjük be, hogy nemcsak a talmudbeli, hanem a bibliai korban is minden nevezetes helyiségben fürdők és fürdőintézetek léteztek, melyeknek tisztántartásáról a hatóságoknak kellett gondoskodniok.

A kórtan

a régi zsidóknál igen hiányos volt. A biblia és talmud könyv nyü és sulyos betegségeket különböztetnek meg; így mindazon belső kórok, melyek lázzal járnak, — szembajok, mérges állatok harapása okozta sebek és hevesebb külső sértések a sulyos betegségek közé soroztattak. A kórok keletkeztére különös hatást tulajdonítottak az epének. Megkülönböztettek négyféle epét: piros, zöld, fekete és fehér epét. Sőt egy helyütt a talmud tulságig viszi a dolgot és megkülönböztet 83 betegséget, melynek oka az epe lenne (Tr. Babakamma 92). Ide vonatkozik e mondat: »A betegséget ugyanazon névvel nevezzük, mint az epét, miért? mert az epe okozza a betegséget.« (Tr Babamezia 107). Különös befolyást tulajdonítottak a hidegnek, fokozott kiürítéseknek is. Egy helyen (Tr Nedarim 41) azt állítja a talmud, hogy a lázhő mellett 6—12 napig maradhat a test étel és ital nélkül.

A kórlefolyást már a talmud is olyképen osztja be, mint a régiek egyáltalában: kórelőzményre, kórkezdetre, kórgyarapodás, kórcsökkenés és lábbadozásra. Ezekre vonatkozólag fontosak a következő kifejezések: »A Sitma-féle küteg nagy foku láz előzményének tekintendő,« »Bizonyos hólyagcsák halálos betegség megelőzői.« »A lázhő ekkor nagyon megtámadta.« »Felépülök megiffjodnak.«

A zsidók kórtanában, nevezetesen a talmudéban a krízis nagy szerepet játszik, és — mint némely biblia értelmező hiszi — Mózes 5 könyvének egyes helyei a krízis tekintetbe vételét sejtetik. A talmud szerint a betegségek egészségbe, más betegségekbe vagy halálba mehetnek át. Egyáltalán pedig úgy a biblia, mint a talmud számos kóralakot említenek. Bővebben itt csak a következő bántalmakat tárgyaljuk;

a) A *poklosság*. E kórt a zsidók a legveszedelmesebbek

és gyógyíthatlanok közé sorolták s ragályosnak tekintették, miért is poklosságban szenvedő egyénnel senki sem akart érintkezni s ily betegek különös felügyelet alatt állottak. *Schnurrer* szerint e kór különféle nemei két csoportra oszlanak: fehér és dudorosra. Utóbbinak két neme van: az *elefántkór* és *lepra leonina*. Az elefántkórról már Mózes is szól törvényeiben, mely kór igen gyakori volt. Közönségesen fehér foltokkal kezdődik, melyek eleinte önállóak és kissé emelkedtek, melyeken a hajak színre nézve nem mutattak változást. Ily állapotban a baj pár évig maradhat a nélkül, hogy a betegnek legkisebb kellemetlen érzése volna. További lefolyásában a foltok feltűnő fehérekké válnak, egészen halványak és bemélyednek, a hajak megfehérednek, betekerődnek. E stadium neve *Barras* vagy *Alphus* volt. Ezentúl a kór rohamos lefolyású, a test utálatos külemű, a hajak kihullanak, a körmök megpörkösödnek, az ízületek táján mirigydagok támadnak, a bőr ily helyeken megreped és folyadékot választ ki, kiállhatatlan büzt gerjeszt és fuladási rohamok állnak be. Egy másik nemű elefántkórnál, a lepra tyriánál, lázrohamok jelenkeznek, a beteg kiállhatatlan meleget érez, a bőr fölemelkedik és időnkint kütegek támadnak, melyek megpörkösödnek és azután kifekélyesednek; a húgy piszkos színű és kóros anyagokat tartalmaz. E baj, melyben valószínűleg *Jób* is szenvedett, gyógyulással szokott végződni. Az egyiptomi poklosságnál (*lepra leonina*) a bőr nedves.

b) *Roszindulatu fekélyek*. *Antiochus* királyról mondja a talmud: »Történt, hogy ő sietett, s kocsijáról leesvén kényszerült magát kosárban vitetni. Istentelen testéből férgek nőttek s ő életében rohadni kezdett és húsa fájdalom és kinok között darabonkint hullott le, oly büzt árasztva, hogy senki sem akart mellette maradni.« — Hasonló nemű de kedvezőbb indulatu fekélyben a biblia szerint *Hiskija* király is szenvedett, de az ő baja fügeborogatások alkalmazására meggyógyult.

c) *Idült bélhurut, vérhas és rák*. A biblia *Jehoram* királyról a következőt mondja: »Mindezek után Isten őt gyógyíthatlan bélbajjal kinozta. Pár év alatt bele kihullott és nyomorultan halt el.« A talmud különösen a végbélelőlésésre tesz figyelmessé, mire nézve következő hely érdemel említést:

»A ki szükségét végzi, se rögtön ne tegye, se nagy nyomást ne gyakoroljon, mert a végbélnek néhány körös izma van, melyek könnyen megsérülnek, mi veszélyes végbélelőesést okoz.«

d) *Visszeres végbélcsonók*, haemorrhoidák alatt nemcsak a héberek, hanem a régiek egyáltalán, sőt az újabbkor orvosai is igen számos betegséget értettek és az egyes kórok lényege szerint már tapasztalat folytán is különféle gyógymódokat alkalmaztak.

e) *A nemző szervek bajai*. A biblia a nemző szerveknek következő kóros állapotait sorolja fel: 1) Ha egy férfinak kifolyása van tagjából, akár hig folyó, akár sűrű, úgy hogy bedugaszolja a hugycsővet: tisztátalan. A talmud ily kifolyás alatt a magömlést érti. 2) Ha férfinak önkénytelen magömlései vannak tisztátalan. 3) Tisztátalan a nő, ha havi vérzése van, ha ez szabálytalan, vagy ha igen hosszú ideig tart. Ezekhez csatlakozik a Baal Peor nevű baj, mely némelyek szerint az alkati bujasenyvnek egy alakja és bujasenyves moabita nőktől vitetett át az izraelitákra.

f) *Mérges állatok*. A biblia szerint Mózes kigyómarást kapott és baja rézből készült kigyóalak hatása által gyógyult volna meg. A talmudban egyéb mérges állatok is említettek. Az ebvész tüneteit a következő hely tünteti elő: »A rabbik öt tünetre tasznek figyelmessé ebvész kutyánál: szája nyitva van, nyála foly, fülei lelógnak, farka két lába közé vonul s az állat oldal felé mozog. Némelyek azt mondják, hogy ugat, de hangja nem hallatszik és rekedt. A ki az ily ebet érinti, veszélybe jut, — ha valakit megharap, harapása veszélyes.

g) *Csúz, podagra*. Ezt nemcsak a biblia, hanem a talmud számos helye is említi. Különösen Assa király lábujját csúzos bántalomnak tekintik.

h) *Malariabetegségek* nyáron és nagyobb folyók mentén léptek fel s különféle hevességet mutattak; de az egyes láztypusokat sem a biblia sem a talmud, sem más akkori forrás nem említi. Csak némely helyen történik említés arról, hogy a lázak gyakran igen veszélyes lefolyásuak voltak.

i) Azon föltevés, miszerint a hagymáz már a régi izraelitáknál uralgott, alig szenved kétséget, habár a biblia és

talmud erre nem engednek biztos következtetést vonni. De annyi áll, hogy eszméletlenséggel és egyéb agyi tünetekkel járó lázakat régóta észleltek.

Sebészet.

A külső hatányokkal való gyógyítás az izraelitáknál is ép úgy, mint más népeknél valószínűleg előbb fejlődött, mint a belgyógytan. Megemlítendők: a) a *körülmetélés*. E műtét a legrégebb, mert már 2000 évvel Kr. előtt Ábrahám magán és családján végezte. Jelentőségéről sokat irtak és vitatkoztak; célja a különböző vallásos és egészségügyi álláspontok szerint különböző volt: 1) Az izraeliták által Jehova istennel kötött szövetségnek külső jelét képezte. 2) A büntől való fölszabadulásnak tekintették, mint a keresztények a keresztelést. 3) Tényleges tiltakozást képviselt volna a phalluszolgálat ellen, mely szerint a nemző részek a teremtő természetét jelezték volna. 4) Nemzeti és állampolgári jelentőségű lett volna. 5) Elősegítette a termékenyítő képességet. 6) Maimonides szerint csökkenté a kéjérzetet. 7) Prophylacticus jelentőségű. — A műtétnek jelenleg három szaka van 1) lemetzés, 2) a makk lemeztelenítése, 3) a metszett seb kiszívása. Ezekhez járul a műtevéshez való előkészülés és az utókezelés. A bibliai korban a lemetzés (chitach) képezte a műtét főmozanatát, véghezvitetett fém- vagy kőécek segítségével. A makk lemeztelenítését illetőleg (peria) már a talmud is olyképen nyilatkozik, hogy ez nem volt kötelessége Ábrahámnak. Ugyanezen forrás említi, hogy Ábrahám a körülmetélés utáni harmadik napon a kötést változtatta, — egyáltalán pedig a harmadik napot kritikusként mondja. A bibliai korban mint említettük, csak az egyszerű lemetzés volt alkalmazásban s a megmaradt makktyrész körszerű alakot nyert. Ezt későbbi időkben sok egyén vongálás által annyira hosszabította, hogy megint fődte a makkot, a mit sokan azon célból is tettek, hogy ne ismertessenek fel zsidóknak, s így ne legyenek kitéve üldözésnek. Hogy ezen vallásellenes szokásnak végét vessék, később a körülmetélés második szaka is megállapított; ez a visszamaradt makktyrésznek hossz-

bani felhasításában állt. Csak a talmud idejében csatlakozott ezekhez a körülmetélés harmadik szaka, t. i. a seb kiszívása, melynek a lob mai nap dívó tana szerint is lobellenes befo-lyása van. 24 óra mulva a bába eltávolítja a kötést s langyos vízzel megtisztítja, s mossa a sebzett részt.

A keleti népek mind gyakorolják a körülmetélést; e műtétnek tehát nem egyedül vallásos indokai vannak. Mint-hogy körülmetélés által a makktjú elvész, makktjúszor le-hetőse ki van zárva s minthogy ezen baj kiváló vagy ta-lán egyedüli okul szolgál a himtag rákos elfajulására: magá-túl értetik, hogy — amit az orvosi statistika is bebizonyított, — zsidó egyéneken eddigelé ezen többnyire halállal végződő baj nem észleltetett.

b) *Szülési műtétek.* A biblia számos helye tesz emli-tést rendellenes szülésről és azon körülmény, hogy a bábák ily esetben képesek voltak kellő segínyt nyújtani, azt bizonyítja, miszerint birtak bizonyos jártassággal műszakukban. Az erre vonatkozó helyek *Rebekka, Thamar, Rachel* és *Pinkas* neje-nek szüléseiről tesznek említést. *Rebekka* és *Thamar* ikreket szültek, — *Rachel* a szülés után elhalt. *Pinkás* nejénél koraszülés állott be. *Pinkas* a philisterek elleni csatában megöle-tett és midőn neje meghallotta e hirt, koraszülés állt be nála, melynek folytán elhalt. A bibliában említett nők, kik *Pinkas* neje körül állottak, kétségkívül bábák voltak (*Sa-muel I. könyv, 4, 19.*)

A szülés után mutatkozó különböző rendellenességek-nél különféle gyógyeljárások voltak alkalmazásban. Említést érdemelnek a talmud következő helyei: »Ha az ujdonszülött gyermek nem lélegzik, levegőt kell neki befujni és lélegzeni fog.« »Ha ujdonszülött gyermek igen gyöngö, úgy hogy nem kiabál, nyomogatni kell a szülepét és a gyermek kiabálni fog.« Ugyane helyen a következő mondat áll: »Ha az ujdon-szülött nem képes szopni: görcei vannak. Tartassék tehát széntartó szája elé, ekkor megmelegszik és a szopás megkez-dődik.«

A talmud több helyén *Joza-dofan* nevű műtétről van szó. Ez alatt általában hasmetszés értendő, mely nem csak szülési esetekben, hanem egyéb sebészi czélokából is (dagok

kiirtása végett stb.) alkalmazásban volt. Azonban valódi császármetszés is, t. i. a méh megnyitása mesterséges szülés céljából gyakorlatban volt. A talmud egy helyen (Bechoroth 47) azt látszik kifejezni, hogy császármetszés után lehetséges a fogamzás és rendes szülés. A régi zsidóknál a császármetszés parancsolva volt, ha a nőszülés alatt elhalt és remény volt arra, hogy a méhben levő magzat még életben van. Ha a gyermeket az élő anya meg nem szülhette a medencze szűk volta miatt, a talmudisták szerint a gyermek szétदारabolása volt parancsolva. E műtétnek két neme volt: rendes és rendellenes, a szerint amint a fej vagy valamely végtag távolított el legelőször. Említetnek ezeken kívül fogó és furószerű műszerek, valamint kutaszok és csövek, melyek e célra szolgáltak.

Nevezetes az, hogy a talmud a méh teljes kiirtását egyáltalán nem tartja életveszélyesnek. *Theudás* elbeszéli, hogy Alexandriában teheneken és sertés állatokon ily kiirtás igen gyakran történt.

A magzat megsemmisítésén, császármetszésen kívül futólag még egyéb nevű szülészeti műtétek vannak említve. A talmud felhossa azon sajátlagos eljárást is, mely szerint a haví tisztulást, mechanikus eszközök által lehet elősegíteni így pl. valami csőnek a méhbe bevitele által.

c) *Az érvágás.* A biblia és talmud előtti időszakban a vérvétel érvágás által igen ritka volt valószínűleg azért, mer a zsidók mint a többi ókori népek, a vért tartották a lélek lakhelyének. Csak a Hippocrates utáni időkben látjuk az érvágást a zsidóknál is gyakrabban alkalmazva: loboknál, guttaütésnél. A felső végtagokon történt érvágás a talmud szerint (Tr. Gittin 70) elősegíti a mag elválasztását, míg a felső végtagokon ejtett érvágás azt csökkenti. Kórákadályozó szeryanánt gyakran alkalmazták az érvágást. De ugyane helyen a talmud a műtét tulságos alkalmazását rosszalja. Halat, sajtot, kemény tójjást, tejet tiltva volt vérvétel után élvezni (Tr. Medarim 44.) Ugy látszik, hogy valódi érvágáson kívül (Tr. Kritoth 22) köpölyözés is divott (Tr. Kethuboth 39.) Az említett és egyéb helyeken (Tr. Gittin 70, Tr. Sabbath 129, 108, Tr. Meila 2) a talmud kimutatja az érvágás fontosságát fej-

és tüdőbetegségeken, valamint a nemző részek kóros állapotai-
ban. Meglehetősen jól leírja a műtétet és megemlíti a sebzés
utókezelés módját is, — ugyszintén a kellő műkötetéseket. Em-
lítettnek egyéb sebészi műtétek is a talmudban és bibliában,
igy pl. Kethuboth 20 és Tr. Kerithoth 25 említettik, hogy
Lepra miatt végtagot kellett amputálni.

Függelékül itt a régi zsidóknál divott bebalzsamozások-
ról egy pár szót. E művelet már a legrégebb időkben alkal-
mazásban volt. Jakabról és ennek fia Józsefről a biblia eze-
ket mondja: (Mózés I. 50 2 és 3:) »És József parancsolta szol-
gáinak, az orvosoknak, hogy bebalzamozzák atyját. És az or-
vosok bebalzsamozták Izraelt és több mint 40 napja mult,
mert annyi nap kellett e műtevéssre. És József 110 éves korá-
ban halt el, és bebalzsamozták őt, ládába tették és elte-
mették.«

Valószínűleg a bebalzsamozás ugy történt, mint az egyptomi-
akiánál volt szokásban. Kivették t. i. az agyat és beleket s
az illető üregekbe különféle bor- és fűszernemekből álló
keverékeket töltöttek, melyek kiszáritó, mumificáló tulajdon-
sággal bírtak. Az egyptomi bebalzsamozás több időszakban
történt, s a bebalzsamozási mód szerint, mely háromféle volt,
a művelet külön-külön árszabány szerint végeztetett.

Súlyok és mértékek; műszerek.

Az orvosi czélokra használt súlyok és mértékek a tal-
mudban a következők

a) *Mértékek szilárd anyagokra* 1) Kap = $\frac{1}{6}$ seach vagy
 $\frac{1}{18}$ epha; 2) kpisa = $\frac{3}{4}$ kab; 3) koba = hakab = $\frac{1}{4}$ kab;
valószínűleg a legkisebb mérték; 4) tuman = $\frac{1}{8}$ kab; 5)
ukla = $1\frac{1}{5}$ tojás mekkoraságu; 6) grib; 7) kaijissa = nagy
étkanál; 8) kaph = közönséges kanál; 9) melologma = oly
mekkoraság, mely a szájba fér; 10) melochophnajim = két
maroknyi; 11) komaz = maroknyi; 12) koret = kis darab.
— Vannak ezeken kívül mértékek, melyeknek neve általánosan
ismert tárgytól van véve.

b) *Mértékek folyékony anyagokra*: 1) log, hat tyúkpete
hájába fér; 2) chazilog = $\frac{1}{2}$ log; 3) rebita = $\frac{1}{4}$ log; 4) an-

tel és 5) anpak hasonló mértékek; 6) sminith = $\frac{1}{8}$ log; 7) barsina = $\frac{1}{32}$ log; 8) kartob = $\frac{1}{64}$ log. 9) kaph = egy kanálnyi; 10) melologma; 11) tipa = csepp 12) koretz szintannyi 13) kosa = korsó 14) kassa = pohár; 15) kithun = palaczk; 16) pach = olajkorsó; 17) atin = tejkorsó.

c) *Súlyok.* 1) mane = $12\frac{1}{2}$ obony; 2) litra = font; 3) sela = $\frac{1}{2}$ obony; 4) sekel = $\frac{1}{4}$ obony; 5) sous = $\frac{1}{8}$ obony; 6) drachmon = $\frac{1}{32}$ obony; 7) ukia = egy obony; 8) gera = 16 árpaszem; 9) gramos = terecs; 10) pundion = 8 árpaszem 11) isar = 4 árpaszem; 12) pruta = $\frac{1}{2}$ árpaszem.

d) *Műszerek.* 1) kor = éles kő, mely metszésre használtatott a legrégebb idők óta és ezzel végezték a körülmetélést is. 2) ma cheleth = szike, ezt körülmetelésre és hasmetszésre is használták a talmudisták; 3) ismel = kis szike; 4) pigeon = két élű kés; 5) taar vagy mora = olló hajnyírásra; 6) bo-rotva; 7) mesparim = olló; 8) borbélyszeg érmetszésre; 9) kesilta gerely ugyane célra; 10) köpölyöző; 11) Marzea nevű tör. E műszerrel átfurták azon rabszolgák fülét, kik nem akartak felszabadulni; 12) makdach = furó; 13) müláb; 14) kise, hakita = műszék; 15) kankózacskó, — oly kötés, melyet magömlésben szenvedők viseltek 16) makchol = kutasz; 17) schepophereth = csésze; 18) trontheek és 19) theka = műszertártó; 20) patikakosár; 21) orvosi szekrény; 22) sebészi kötény; 23) érvágási edény; 24) chithul és chabosch, két nemű kötés törések gyógyítására; 25) gschischin = sin; 26) hiduk = nehéz töréseknél alkalmazott kötés; 27) agad nevű kötés sebekre; 28) Chaluk = lemetszett keztyűujjhoz hasonló kötés mely arra szolgált, hogy a körülmetelés után hátramaradt makkytúrész visszahúzódjék; 29) moch = tépés; 30) műfogak; 31) maschpach = tölcser.

Gyógyszertan.

A régi zsidóknak kétféle gyógyszereik voltak, 1) olyanok, melyek tápszerűl is szolgáltak, t. i. házi szerek, — 2) olyanok, melyek csak gyógyításra használtattak. A házi szerek közt szerepel a víz, a bor, sör, eczet, méz, tej, olaj. Az olajnak sok neme volt, melyek különösen orvosi célokra használ-

tattak u. m, zori melyet az Amyris Gileadensis nevű eszerjéből nyertek, továbbá faolaj, myrrhaolaj, rózsolaj, himbojolak, dióolaj, sesamolaj, retekolaj, coloitólaj, hegyolaj és végre halzsír. Azonkívül a füge, granátalma, datolya, alma és nemes pistác (pistacia vera) gyümölcse, mely Plinius tanúsága szerint kigyómarás ellen használtatott; — mondolák, olivák (a talmud szerint tápláló és diaeteticus szer,) — kapornabogyók (borral puhítva az étvágyat javították volna, a talmud szerint pedig a nemi ösztönt ingerlik); buza, árpa, árpakása, lencse, mely hashajtó és torokgyíkot akadályozó(!) szer gyanánt dicsértetik a talmudban; tophach, valószínűleg az Erythronium gyümölcse, mely igen gyakran használtatott különféle bajokban és kigyógyította Augustus császárt egy betegségéből; — görög dinnye, foghagyma (gilisztakór ellen), póréhagyma portulak, vörös hagyma, kömény, lenmag, káposzta, retek, petrezselem, mustár, bors, gyömbér; — kotach ital vagy eledel, mely Babyloniában használtatott s kenyérből, sóból és savanyu tejből készült; savó; tojás (tehetlenség ellen); — konyhasó, viasz, állatszír, hamu húgy (kigyómarás ellen).

Gyógyszerek: 1) Sisin (ismeretlen növény; hasmenés ellen volt használva, de főzetek székrekedés ellen is adatott). 2) Nenia, Mentha gentilis. A talmudisták zsongító szernek használták gyomor- és szívbajokban. 3) Tarden, Beta vagyis czékla, melynek főzete bél-, szív- és szembántalmaknál használtatott. 4) Sáfrány. E növényt a régi zsidók különösen Siciliából hozatták és már akkor is zamátja miatt nagy becsben állott. Használták csillapító tapaszhoz, orrvérzés, méhvérzés és sárgakór ellen: 5) Atropa mandragora, magtalanság ellen használtatott. 6) Cyprusvirág, illatszerül. 7) A fenyűbogyót lepra ellen, illó olaját pedig idült kútegek ellen használták a talmudisták. 8) Rekettye (genista) keserű gyökere gyomorba-jok ellen. 9) Sumsenin növény magvából nyert olaj nehezen bomlik szét és tápláló italul szolgált a zsidóknál és egyáltalában az ókori népeknél. 10) Mák. Olaja fájdalmas daganatok ellen használtatott, a mit igen czélszerűnek kell tartanunk, mert a mák opiumtartalmu. 11) Akácza. 12) Fenyűfa. 13) Fűzfa. 14) Lavandula. 15) Lóhergyök a talmudban vérzés csil-

lapító szer gyanánt említettik. 16) Izsóp sápkór ellen. 17) Páfrány a talmudban gilisztakór ellen van javalva. 18) Abobroë növény füve ellenméregül adatott különféle káros italok ellen. 19) Keschuta. Ez *Aruch* szerint dinnyefélékből nyeretett és sósvízzel elegyítve olyanoknak adták, kik gyikot nyeltek le, pl. vizivásnál. 20) Kelil, borostyán, kigyó méreg ellen. 21) Ürömfű, gyomor és szivburoklob ellen adatott. 22) Myrthus (vérzések ellen.) 23) Myrrha-gyanta. 24) Aloë a talmudisták által haemorrhoidák ellen használtatott. 25) Kalmusgyökér és 26) fahéj mindkettő gyomor- és bélbajok ellen, 27) Cassia, 28) Ladanum. 29) Galbanam és 30) tömjén, mint füstölő szerek. 31) Terpentin. 32) Styrax, mindkettő bőrbajokban. 33) Narda illatszert különféle növények gyökereiből és leveleiből, 34) Alexandriai gummi. 35) Nischdur neve alatt valószínűleg gummi ammoniacumot értettek. 36) Pézsma 37) Blatta byzantina, kagyló. 38) Asphalt, hügykő (fövény) ellen. 36) Sziksó, (melyet a natrontavakból nyertek és belső bajokban használtak). 40) Borith, növénylugsó (fekélyek ellen). 41) Timsó (sárgakór ellen). 42) Rosch és Chema elnevezések alatt különféle mérges növények értendők. 43) Agyag. 44) Ezüstkeneg (aranyér ellen.) 45) Higany. 46) Colocynthis — hashajtó. 47) Auripigmentum. 48) Boscha, aconitum, sisakfű, tüdőbajok ellen.

Összetett szerek :

1) A Theriak, sok betegség ellen használtatott, hasonlóképen 2) az Abungar. 3) Salki és 4) Jenumelin nevű fűzetek. 5) Alontith ital, mely viz-olaj- és borból készült. 6) Kobatjot fűből készült szesz. 7) Coracta gyógyital. 8) Spárgabor bél-, szív- és szembajok ellen. 9) Aphiktepison, különféle álmányokból készült hánytató ital. 10) Hashajtó italok. 11) Altatók. 12) Elvetélést előidéző szerek. 13) Terméketlenséget okozó szer. 14) Kilor nevű szer szembajok ellen. 15) Stacton myrrhanedv- és faolajból készült kenőcs. 16) Nascha, olaj, melynek segélyével haját irtottak ki. 17) Foliaton kenőcs. 18) Gyökérolaj. 19) Malogmatapasz, melynek puhító hatása volt. 20) Spleniumtapasz. 21) Samter, gyógyfüveket tartalmazó tapasz.

A gyógyszereket következő alakokban adták: szilvaiz, kenőcs, tapasz, gyantatapasz, por, forrázat, főzet, izra (essentia), seref (nedv), szemviz, keverék alakjában. Bizonyítják ezt a következő helyek: Királyok 2 k. 20 és 7; Jesaias 38, 21; — Berachot 32, b: — Jeremias 8, 21; 46, 11; 51, 11; — Luc. 10, 34; — Joseph. Bell. Jud 1. 33, 5. — Talmud Tr. Bab. mezia 85; — Jes. 1, 6; — Tr. Gittin 69, 6 — Főlemlitendő még, hogy a talmudisták szerint gőz alakjában is lehet gyógyszereket a szemre juttatni.

Azonban nemcsak a biblia, hanem a talmud is az egyes gyógy módok elősorolásánál a gyógyszereken és műleges eljárásokon kívül különösen az isteni gondviselés, az ima és egyéb vallásos gyakorlatok üdvös hatását is emeli ki. Talizmánok is léteztek, melyek közül leggyakoribb volt egy pergament-papir, melyre különféle imák vagy szentírásbeli mondatok voltak írva. Ily talizmánok használatát a talmud sok helye megengedi, nevezetesen, ha az illető tárgyaknak természetes hatásuk volt, pl. vasat görcsök ellen, — ha többször hasznosnak bizonyultak és ha nem utaltak pogány szertartásra.

A talmud gyógyszerei inkább egyszerűek, többnyire a szerves országból valók. Főelve, hogy nem szabad igen gyakran vagy szükség nélkül a gyógyhatányokhoz folyamodni. A gyógykezelésre, különösen vértisztító anyagok, italok használatára legkedvezőbb idény van a talmud szerint tavaszkor, husvét és pünkösöd között. Hashajtót a talmud csak gyengét ajánl, különösen terheseknek, nehogy elvetélést okozzon. Egyáltalán pedig több elvetelési szert említ, mint erőművileg ható szereket, lelki ingereket, sebészi műleges eljárásokat pl. érvágást, — végre erős belső gyógyszereket. Azonkívül terheseknek tiltja a gyakori közösülést, eltiltja pedig egészen, ha a magzat bizonyos terjedelmű lett.

Különös kór- és gyógytan.

A különös kór- és gyógytanat illetőleg következők említhetők: Szembajok ellen már a legrégebb zsidók is különféle gyógyhatányokat alkalmaztak (pl. Tr. Tanith 24); — bizonyítja ezt a következő hely is: »A 40-ik életévig a könyvek ki

nem apadnak, később az minden szernek daczára megtörténik.« (Tr. Sabath 150). Említettnek a bibliában és talmudban szemgyógyszerek is; így pl. Tóbiás könyvében a következők olvashatók: »És ugyanazon éjjel én az udvar falához feküdtem és arczom földetlen volt. Én nem tudtam, hogy verebek voltak a falban és mialatt szemeim nyitva voltak, a verebek meleg ürülékei szemeimbe jutottak és fehér foltok támadtak azokon. És én orvosokhoz mentem, de ezek nem segíthettek.« »Fia hozzá ment, rögzítette atyja testét, és szemeit halepével kente; midőn ezáltal csipő érzést kapott, vakarta szemeit és a fehér foltok lefoszladoztak és így láthatta fiát.« Egyáltalán a régi népek a halepének üdvös hatást tulajdonítottak szembajok ellen; — így Plinius a következőket mondja: »Callionymi fel cicatrices sanat et carnes oculorum supervacuos consumit.« Különben újabb időben is ajánlatott a halepe szaruhomályok ellen. — A hályog ellen következő szert ajánl a talmud: vétessek egy hét folttal ellátott gyik, száríttassék meg árnyékban, töressék porrá és kevertessék más porral. E keverékből a szemre bizonyos mennyiséget kell ecsetelni naponta háromszor. — Belső szemlobok ellen hideg borogatásokat használtattak, azonkívül csirkevért (!), nyálat, tapaszokat. A csirkevérnek különös hatást tulajdonítottak a talmudisták; azonkívül, mint említettük, folyadékok gőzeit is alkalmazták a szemre. Erre vonatkozik a következő talmudbeli hely: »Sámuel Joachim rabbinak testorvosa volt. Egyszer a rabbi szembajban szenvedett, — ekkor Sámuel gyógyszert akart kenni szemére, de a rabbi nem akarta ezt engedni. Azért Sámuel a gyógyszert üres csőbe tette, fejbánkosa alá helyezte és a beteg felgyógyult.« Voltak különféle szempороk is, — nevezetesebbek a puch, kilor, kechol nevű porok. Érdekes a talmudbeli hely: »A szempép a 40-ik életévig igen hasznos szer, de ezen időtől kezdve csak azon hatása van, hogy enyhíti a szembajokat, de meg nem szüntetheti.« Akármily véleményben legyünk az illető szer hasznos voltát vagy alkalmazásmódját illetőleg minden esetre a józan tapasztalás mai nap is azt mutatja, hogy öregeknél a szembajok gyógykezelése sokkal nagyobb nehézségekkel küzd, mint a fiataloknál, hol az egyes testrészek, különösen a szem életképessége sokkal kedvezőbb lefolyást enged.

Mérges állatok marásairól már történt említés, de különös érdekességük a talmud azon mondatai, melyekben a kártékony állati anyagok másodlagos káros befolyásáról van szó; ilyen helyek a következők: »döglött állatok bőrét nem szabad eladni és pedig két okból: először mert nem oly tartós, mint az egészséges állat bőre és másodsor, mert az állat lehetőleg kígyómarás folytán halt el és így másodlagos mérgezést okozhat« »Kunyhóba (azaz oly helyre, hol gyakran tartózkodik kígyó), melyben macska van, mezitláb nem szabad belépni mert lehetséges, hogy a macska mérges kígyót emésztett meg, de lehetséges az is, hogy a mérges kígyóból egyes részek: fogak stb. visszamaradtak a földön, melyek által, ha a meztelen láb megsértetik, mérgezés következik be.«

A talmud tiltja a dühvészes kutyát érinteni és igen számos szert ajánl mérges kígyók harapása ellen; így húsnek alkalmazását a harapás helyére, továbbá rezet és egyéb, talán edzőleg ható szereket, — belsőleg pedig olajt, bort, vagy vizelletet. Nadály lenyelése után sok langyos víz ivása, darázs lenyelése után pedig igen erős eczet volt ajánlva.

Vérzések ellen, akár külsők, akár belsők ellen a biblia és talmud igen számos szert ajánl. Az aranyeres vérzés ugylátszik gyógyíthatatlannak tartatott, habár az is áll, hogy a régiebb orvosoknak többnyire nem volt gyógyítási tervökben az ilyenmü vérzéseket csillapítani. Különben számos orvos mai nap is azon véleményben van, hogy nem igen hasznos az aranyeres vérzést elállítani. — A méhből támadó vérzések ellen különféle szerek ajánltattak, — így helybelileg timsóból és mézgából álló keverék, italul pedig bor és hagymanedv elege. — Orrvérzések ellen sympathicus szereken kívül hideg mosások és fürdők. — Gyikos lobok ellen számos szer volt alkalmazásban, u. m. érvágás, főzetek, borogatások, fürdők. Süly ellen savanyu italokat és zsrnemüeket adagoltak belsőleg. A tüdő- és szivbajok kórhatározása, mint magától értetik, igen rossz karban volt és azért különböző kórok ellen egy és ugyanazon szer alkalmaztatott. A régi talmudisták különös fontosságot tulajdonítottak a lelkületi ingereknek mellbetegségek keletkezésére; igazuk is volt annyiban, hogy a

beteg számos kórra csak bizonyos alkalommal fordít figyelmet, úgy hogy ilyenkor veszi legelőször észre.

Szívdobogás ellen a talmud buzakenyér élvezését, szivgörcs ellen pedig zamatos füvek használatát ajánlja. Idült köhögés ellen, talán tüdővész ellen is a talmudisták jó tejet ajánlottak, mindenesetre oly gyógymódot, mely az oki javatlatnak, a tengélet gyengültségének leginkább megfelel. Nevezetes a következő hely: »Egyszer egy jámbor ember mellbetegségben szenvedett (köhögésben), minek folytán orvosi tanácsért folyamodott; az orvosok csak azon esetben vélték baját gyógyíthatónak, ha naponkint korán reggel friss kecsketejet élvez. Hoztak neki kecskét, melyet ágyához kötöttek és ettől szopott reggelenkint.« — A Midrasch-ban vérköpéssel párasuló köhögés is említettik. — Tüdőlob ellen különféle füvekből készült orvosságokat ajánlottak. Különben a talmud a tüdőlobot csak akkor tartja gyógyíthatónak, ha elsődleges — egyáltalán pedig gyógyíthatatlannak, ha májüszkösödés (májrák) folytán támadt.

Béltbetegségek a talmud szerint a legveszélyesb bajok közé tartoznak és azért leginkább a rendes ürülésekre fordított figyelmet; bélbajok ellen tehát hashajtókat rendel, de azonkívül füveket és jó bort, valamint borogatásokat a hasra hideg vagy langyos vízzel, olajjal és borral. Gyakori hasmenés ellen zamatos füvekből készült főzet használtatott.

A torma gyakori élvezése folytán (!) támadt haspuffadtág ellen közönséges retket használtak.

Az epilepsia általában gyógyíthatlan bajnak tartatott de azért mégis különféle szereket ajánltak e kör ellen, nevezetesen aromaticus füveket, talizmánokat és egyéb psychicus és sympathicus szereket.

A láznak különféle nemei különféle elnevezés alatt fordulnak elő a bibliában és a talmudban. Különös azon talmudbeli megjegyzés, hogy heves lázak télen nehezebben gyógyulnak, mint nyáron. Láztünetek gyanánt a talmud a következőket említi: szomj, étvágytalanság; főfájás. A gyógyjeljárás a láz féleségei szerint különböző volt; naponkinti láz ellen többnyire sympathicus szereket alkalmaztak.

Sárgaság ellen pálmálé, mézga és timsó keveréke, sör-

ben főzött hús és datolya ajánltatnak; fekélyek és sebek ellen víz, háj és tapaszok. A talmud állítja, hogy édességek élvezése folytán a fekélyek sipolyokká változnak át. Szúrt sebből történő vérzés ellen eczet van javalva. Azt állítja végtére, hogy a fekélyek gyermekeken könnyebben gyógyulnak, mint felnőtteken. Tehetetlenség ellen sáfrányt ajánl, főfájás ellen gyantane-műeket helybelileg. Említ gyomorfájdalmakat, lépbajokat, fülbetegségeket, csúzos bántalmakat, náthát, lelki fölháborodást, fővényt = köbetséget, vízkórt, gilisztakórt és fogfájást valamint az illető szereket is. Érdekes végre, hogy a talmudban a foghuzás igen körülményesen van leírva és hogy mesterséges fogakról is van szó.

Az említettek igen számos adataiból kiviláglik, hogy a zsidó orvostan oly jelenségeket mutat egyrészt, melyeket más nemzeteknél nem találunk, másrészt meg számos olyanokat, melyek közösek más nemzeteknél mutatkozó jelenségekkel. Ami az előbbieket illeti, ismételve kiemelendők Mózes élet rendi szabályai, melyek czélszerűsége bizonyítja, hogy azok csakis hosszú tapasztalat folyamányai lehetnek s melyek a régi zsidó nép nagy műveltségéről tesznek tanúságot. Hasonlóképen sajátlagosak a zsidó orvostanban: a körülmételés körüli eljárás, a nemi élet szabályozása, nemkülönben egyes kórok felfogása. Ha e felfogás a mai vizsgálónak sok irányban feltűnőnek látszanék, szem előtt kell tartani: miszerint valamely kornak teljes eszmejárását kell ismernünk, hogy egyes mozzanatairól határozott ítéletet hozhassunk. Egyátalán a zsidó orvostan mint olyan, különösen kitűnt sajátlagosságai által és így lön, hogy a zsidó orvosok mindig nagy tiszteletben és tekintélyben is részesültek. Kimutathatni azonkívül adatainkból bőségesen, hogy azon eszmék, melyeket a zsidó orvostanban mint idegeneket ismerünk fel, a különféle nemzetekkel való érintkezésből származtak. Legtöbbet köszönhet a zsidó orvostan — amint az számos idézetből felismerhető — az egyiptomiak és görögöknek, — ellenben, mint a tudományok történetében általánosán el van ismerve, legnagyobb hatással volt az izraeliták orvostana az arabsok tudománybeli fejlődésére s művelődésére, és így a középkornak szellemi mozgalmaira is.

